

Henri Mendras, velikan sociologije sela

Henri Mendras: grand savant en sociologie rurale

Nedavno preminuli veliki francuski ruralni sociolog, Henri Mendras (1927.-2003.), svojim je pristupima i prinosima, poglavito – neka nam bude dopuštena ta sloboda – rafiniranim i istodobno galski jednostavnim i dopadljivim stilom analize i kazivanja, bitno utjecao na razvoj sociologije sela kao istraživačke discipline u nas, na zagrebački ruralnosociologijski krug, a time i na časopis *Sociologija sela*. Zbog toga smo odlučili Mendrasu posvetiti poseban prostor u časopisu i tako se pokloniti njemu i njegovom djelu.

Mendras je ostavio iza sebe impresivan znanstveni opus jer se, osim sociologijom sela, bavio i drugim sociologijskim područjima, bitnim društvenim i kulturnim temama. Dosad smo objavili prijevode triju njegovih radova iz sociologije sela, pa smo smatrali da bi, uz podsjećanje na toga velikoga ruralnoga sociologa, čitateljima *Sociologije sela* bilo zanimljivo upoznati razmišljanje H. Mendrasa o zapadnom individualizmu i njegovim korijenima, te pročitati njegovu analizu hibridnog kukuruza kao inovacije. Tema individualizma stožerna je u novijem dijelu njegova opusa. U knjizi »Europa Europljana – sociologija Zapadne Europe« (*L'Europe des Européens – Sociologie de l'Europe Occidentale*), objavljenoj 1997. godine, Mendras, naime, izdvaja četiri stupa na kojima se temelji zapadnoeu-

Décédé il y a peu de temps, le grand sociologue français en sociologie rurale, Henri Mendras (1927-2003), a exercé une influence essentielle sur le développement de la sociologie rurale en tant que discipline de la recherche en Croatie, sur le cercle de Zagreb de la sociologie rurale et, par là, également sur la revue *Sociologija sela* (Sociologie rurale), et ce par ses approches et ses contributions, en premier lieu – permettez-nous de prendre cette liberté – par ce style français à la fois raffiné, simple et plaisant de l'analyse et du compte rendu. C'est pourquoi nous avons décidé de consacrer à Henri Mendras un espace à part dans la revue et de lui rendre ainsi hommage ainsi qu'à son oeuvre.

Henri Mendras a laissé une oeuvre scientifique impressionnante; en effet, en plus de la sociologie rurale, il s'intéressait aussi à d'autres domaines de la sociologie, à des thèmes sociaux et culturels essentiels. Nous avons publié, jusqu'à présent, les traductions de trois de ses travaux de sociologie rurale, et nous avons considéré qu'en évoquant ce grand sociologue en sociologie rurale, il serait intéressant pour les lecteurs de *Sociologija sela* de connaître la réflexion de H. Mendras sur l'individualisme occidental et ses racines, et de lire son analyse sur le maïs hybride en tant qu'innovation. Le thème de

ropska civilizacija: individualizam, nacija, kapitalizam i demokracija. Temu europskog individualizma, ali i decentralizacije države kao oblika političke organizacije društva, Mendras je osobito produbio u svojoj knjizi »Druga Francuska revolucija 1965.-1987.« (*La seconde révolution française 1965-1987*) izašloj 1994. godine. O povijesnim je korijenima individualizma govorio u intervjuu časopisu »Informations sociales« pod naslovom *Individualizam: temelj Zapadne Europe* u br. 66/1998., str. 32-35., i taj nam se razgovor činio gotovo medašem u sociologijskom promišljanju individualizma. S druge strane, IV. poglavlje »Jedna inovacija: hibridni kukuruz« objavljeno 1967. godine u knjizi *La fin des paysans* (Kraj seljaka) (Paris, Futuribles, str. 129-165) zasigurno je jedan od ponajboljih radova ne samo o inovacijama u poljoprivredi nego i o odnosu seljaka spram modernizacije napisanih u korpusu sociologije sela. Rad jednako tako upućuje na aktualnost Mendrasove teorije seljačkih društava.

Antun Petak i Vlado Puljiz

l'individualisme est cardinal dans la partie plus récente de son oeuvre. Dans son livre *L'Europe des Européens – Sociologie de l'Europe Occidentale*, publié en 1997, H. Mendras distingue, en effet, quatre piliers sur lesquels est fondée la civilisation de l'Europe Occidentale: l'individualisme, la nation, le capitalisme et la démocratie. Dans son livre *La seconde révolution française 1965-1987*, paru en 1994, H. Mendras a particulièrement approfondi le thème de l'individualisme européen, mais aussi de la décentralisation de l'Etat en tant que forme d'organisation politique de la société. Il a parlé des racines historiques de l'individualisme au cours d'une interview pour la revue *Informations sociales*, sous le titre *L'Individualisme: le fondement de l'Europe Occidentale*, dans le No 66/1998, pp. 32-35, et cet entretien nous a paru presque une frontière dans la réflexion sociologique sur l'individualisme. D'autre part, le IVe chapitre *Une innovation: le maïs hybride*, publié en 1967 dans le livre *La fin des paysans* (Paris, Futuribles, pp. 129-165) est certainement l'un des meilleurs ouvrages non seulement sur les innovations dans l'agriculture, mais aussi sur l'attitude des paysans à l'égard de la modernisation, décrites dans le corpus de la sociologie rurale. Cet ouvrage indique également l'actualité de la théorie de H. Mendras sur les sociétés rurales.

Antun Petak et Vlado Puljiz

In memoriam Henriu Mendrasu (1927.-2003.)

Odlazak barda europske ruralne sociologije

Henri Mendras, jedan od najuglednijih francuskih sociologa i, izvjesno, najznačajniji europski ruralni sociolog druge polovine 20. stoljeća, umro je 5. studenoga 2003. godine u 77. godini života.

Henri Mendras rođen je u imućnoj obitelji francuskoga vojnog časnika u Boulogne-Billancourtu 1. svibnja 1927. Studirao je u Institutu političkih znanosti i na Filozofskom fakultetu u Parizu. Godine 1950./1951. koristio je Fulbrightovu stipendiju na Sveučilištu u Chicagu, gdje je surađivao s profesorom E. Banfieldom. Kao sociolog formirao se pod utjecajem Georgesa Gurvitcha (1896.-1965.) i Georgesa Friedmanna (1902.-1977.), velikana poslijeratne francuske sociologije. Na početku svoje karijere bavio se sociologijom religije, da bi se potom okrenuo sociologiji sela, u kojoj je ostvario najveće domete. Od 1953. istraživač je u Nacionalnom centru za znanstvena istraživanja (*Centre National de la Recherche Scientifique – C.N.R.S.*). Osnovao je Grupu za ruralnosociološki istraživanja, a od 1956. profesor je sociologije u Institutu političkih studija (*Institut National d'Études Politiques*). Za člana Francuske poljoprivredne akademije izabran je 1970. Pored sociologije sela, Mendras se bavio i drugim područjima sociologije. Tako je utemeljio i bio ravnateljem Opservatorija socijalnih promjena, zatim savjetnik u Francuskom uredu za ekonomsku konjunkturu (O.F.C.E.) te član Ekonomskog i socijalnog savjeta.

U ovom ćemo se prilogu prvenstveno baviti Mendrasovim doprinosom sociologiji sela, kao i utjecajem njegovih radova na naše ruralne sociologe, prije svega okupljene u zagrebačkom krugu. Spomenut ćemo i najpoznatije Mendrasove radove izvan područja sociologije sela.

Prvi je svoj rad Henri Mendras napisao pod mentorstvom Gabriela le Brasa, istaknutoga francuskoga sociologa religije. Bila je to komparativna analiza jednoga zaostaloga, tradicionalnog sela na francuskom jugu, i jednoga dinamičnog, modernog mormonskog sela u državi Utah u SAD. Riječ je o knjizi »Studije iz ruralne sociologije: Novis i Virgin« (*Études de sociologie rurale: Novis et Virgin* / Predgovor: G. le Bras. – Paris: Armand Colin, 1953. – 138 p. + XIV maps. – Cahiers de la Fondation nationale des Sciences politiques). Nakon toga slijede knjige: »Seljaci i modernizacija poljoprivrede« (*Les paysans et la modernisation de l'agriculture: com-*

pte-rendu d'une enquête pilote. – Paris: Centre National de la Recherche Scientifique, 1958. – 143 p. + maps), zatim zbornik kojega je Mendras uredio zajedno s Jeanom Fauvetom: »Seljaci i politika u suvremenoj Francuskoj« (*Les paysans et la politique dans la France contemporaine*. – Paris: Armand Colin, 1958. – Cahiers de la Fondation nationale des Sciences politiques), poglavlje »Sociologija seoske sredine« u Gurvitchevoj *Sociologiji (Sociologie du milieu rural*. – In: Georges Gurvitch, ed.: *Traité de sociologie*. Tome I. – Paris: Presses Universitaires de France, 1958. i 1963.), djelo »Sociologija francuskog sela« (*Sociologie de la campagne française*. – Paris: Presses Universitaires de France, 1959. i 1965. – 124 p.), te studija »Šest sela Epira« (*Six villages d'Épire: problèmes de développement socio-économique par Henri Mendras avec la collaboration de V. Foundoukou, T. Karpourisi, et al.* – Paris; UNESCO, 1961. – 92 p. – Unesco mission reports; 11). Ipak, najveću je pažnju i žive rasprave izazvala Mendrasova knjiga »Kraj seljaka« (*La fin des paysans*. – Paris: Futuribles, S.E.D.E.I.S.), koja se pojavila 1967. godine. Upravo je ta knjiga, tvrdi Michel Crozier, postala polazišna točka razmišljanjima o francuskom, a mi bismo dodali, i o europskom seljaštvu. Godine 1969. objavljen je zbornik »Zemlje, seljaci i politika« (*Terres, paysans et politique*. – Paris: S.E.D.E.I.S.), kojega je Mendras uredio zajedno s Yves Tavernierom, s kojim je dvobroju 3-4/1964. časopisa *Sociologia Ruralis* na istu temu objavio članak »Agrarna revolucija i politički život« (*Revolution agricole et vie politique*).

Nakon petogodišnjeg istraživanja tipologije francuskih ruralnih sredina, Mendrasova grupa za ruralnosociološki istraživanja objavila je 1971. godine studiju pod naslovom »Francuski ruralni kolektiviteti« (*Les collectivités rurales françaises*). Tri godine poslije (1974.) njegov najbliži suradnik, Marcel Jollivet, uredio je zbornik »Seljačka društva ili borba klasa u selu« (*Sociétés paysannes ou la lutte de classes au village*), koji je ključan za razumijevanje Mendrasova pristupa u istraživanju sela. Naime, u tom su zborniku objavljeni prilozi Mendrasovih suradnika koji kritički sude o njegovoj metodi istraživanja tipologije ruralnih sredina, u kojem su i sami sudjelovali. Valja pripomenuti da je metodologiji istraživanja Mendras posvećivao sustavnu pozornost, pa je tako u posebnom broju časopisa *Revue française de sociologie* godine 1965. objavio članak »Komparativna proučavanja ruralnih društava« (*Études comparées dans les sociétés rurales*), te zajedno s Ioanom Mihalescuom, J.-L. Durand-Drouhin i drugima za Europski centar za koordinaciju istraživanja i dokumentaciju u društvenim istraživanjima uredio zbornik »Teorije i metode u proučavanju seoske zajednice« (*Theories and Methods in Rural Community Studies*. – Oxford, New York, et al.: Pergamon Press, 1982. – 293 p.).

Godine 1976. Mendras je objavio svoju knjigu – sintezu iz ruralne sociologije, pod naslovom »Seljačka društva: elementi za jednu teoriju seljaštva« (*Sociétés paysannes – Éléments pour une théorie de la paysannerie*. – Paris: Armand Colin). Tri godine kasnije, 1979., pojavila se njegova knjiga »Putovanje u zemlju rustikalne utopije« (*Voyage au pays de l'utopie rustique*) u kojoj govori o mogućnosti održanja nekih elemenata staroga seoskoga u modernom društvu.

Spomenuto je da se Mendras bavio i drugim sociologijskim temama. Tako je 1967. godine objavio knjigu s obilježjima sociološkog udžbenika – »Elementi sociologije« (*Eléments de sociologie*. – Paris: Armand Colin. – 262 p.). Nadalje, pisao je i o problemima suvremene Francuske i Europe. S Michelom Forséom napisao je djelo »Društvena promjena« (*Le changement social*), a značajan odjek u francuskoj intelektualnoj zajednici imale su dvije njegove knjige: »Razboritost i nered« (*La sagesse et le désordre*) iz 1980. godine te »Druga Francuska revolucija 1965.–1987.« (*La seconde révolution française 1965-1987*) objavljena 1994. godine. U tim knjigama Mendras piše o eroziji simbola Francuske Republike, napuštanju etatizma kao tipa vladavine te slabljenju francuskoga nacionalnog identiteta pred naletom globalizacije, s jedne, i decentralizacije, s druge strane. Godine 1995. Mendras objavljuje autobiografsko djelo, ispunjeno samoironijom: »Kako postati sociologom: uspomene starog mandarina« (*Comment devenir sociologue. Souvenir d'un vieux mandarin*). Dvije godine potom pojavljuje se njegova knjiga »Europa Europljana: sociologija Zapadne Europe« (*L'Europe des Européens – Sociologie de l'Europe Occidentale*), u kojoj Mendras analizira četiri temeljna stupa zapadnoeuropske civilizacije po kojima se ona razlikuje od drugih civilizacija u svijetu: evangeoski i rimski individualizam, ideja nacije, kapitalizam i demokraciju. U prilici smo najaviti da će se ova iznimno zanimljiva knjiga uskoro pojaviti i na hrvatskom jeziku.

Priroda našeg časopisa nalaže nam da osnovnu pažnju posvetimo Mendrasovim radovima iz ruralne sociologije, a prije svega njegovoj teoriji seljačkih društava.

U raspravi o seljaštvu Mendras polazi od teze da se ono na europskom Zapadu formiralo negdje oko tisućite godine naše ere, kada se iz staroga, egalitarnoga agrarnog društva izdvojila feudalna klasa koja je tako, u odnosu na seljaštvo, stvorila vanjsko društvo, koje Mendras naziva, na hrvatski jezik teško prevodivim terminom, »société englobante«. Taj je raskid agrarnoga i novonastaloga vanjskog društva, kojega je činio grad i vladajuća feudalna elita, bio presudan za daljnju sudbinu seljaštva, budući da to vanjsko društvo od samih svojih početaka ne samo nastoji podrediti seljaštvo svojim interesima, nego mu se i suprotstavlja svojim načinom života, svojom kulturom, svojom ekonomijom. Tako nastaje povijesna suprotnost između sela i grada. Drugim riječima, prije pojave vanjskog društva nije bilo seljaštva kao zasebnoga društvenog entiteta. »Dok nema vlastelina i grada, nema ni seljaka«, tvrdi Mendras. Nije stoga čudno što se u seljačkim revolucijama i bunama uvijek iznova pojavljuje zahtjev za povratkom u društvo »starih pravica«, kada nije bilo ni feudalaca, ni kapitalista, ni grada, koje bi seljaci najradije poslali negdje bestraga, samo da ih puste živjeti u miru.

Nadalje, za Mendrasa je bitno da se seljaštvo stoljećima formiralo u različitim geografskim, historijskim i kulturnim uvjetima, pa su stoga i nastali posebni i raznovrsni identiteti seljačkih društava. Zato treba govoriti o seljačkim društvima, a ne o jednom seljačkom društvu, naglašava Mendras. Drugim riječima, svako je seljačko društvo svijet za sebe, relativno autonomna socijalna i ekonomska cjelina. Mendras se tako priklanja veberijanskom historijskom pluralizmu kulturnih

singulariteta, koje treba razumjeti kao jedinstvene fenomene. To upućuje na metodologijski pristup prema kojemu seljačka društva valja proučavati u njihovoj posebnosti, rekonstruirati tradicionalne poluge njihova funkcioniranja, otkriti njihovu unutarnju logiku, kako su to, uostalom, zagovarali Aleksandar Čajanov i ruski narodnjaci petrovgradske škole. Jedino je tako, smatra Mendras, moguće razumjeti proces raspadanja i integracije tradicionalnog sela u urbano-industrijsku strukturu, te utvrditi njegove posljedice za razvoj suvremenog društva.

Mendras definira pet polazišnih elemenata na kojima treba temeljiti proučavanje tradicionalnih seljačkih društava.

(1) Seljačka društva imaju izvjesnu autonomiju u odnosu na globalno društvo. Međutim, ta autonomija nije potpuna, što znači da postoji veća ili manja interakcija između seljačkih društava i globalnog društva.

(2) Središnje mjesto u seljačkom društvu ima kućna zajednica (*groupe domestique*), koja je istodobno proizvođačka i potrošačka jedinica. Kućna je zajednica privilegirano mjesto sinkretizma seljačkog načina života; u njoj se amalgamiraju njegove različite sastojnice, kao što su rad, zabava, religija, kultura, socijalni odnosi.

(3) Seljačka je ekonomija autarkična; ona prvenstveno služi egzistencijalnom održanju brojne seljačke obitelji, kao i seoske zajednice. Seljačka ekonomija, doduše, ostvaruje određene kontakte i razmjenu s vanjskim društvom, ali je ta razmjena sporadična i usmjerena na zadovoljavanje specifičnih potreba seoskih stanovnika i kućnih zajednica.

(4) Seljačka je zajednica eminentno društvo međusobnog poznavanja (*société d'interconnaissance*). U njoj vlada jedinstvena ideologija, a i zajednički pogled na svijet svih njezinih pripadnika. Na taj se način učvršćuje kolektivna svijest i jača identitet svakoga od ruralnih društava.

(5) Globalno društvo sa seljačkim društvima saobraća posredstvom medijatora, tj. seoskih odličnika (*notables*), koji se nalaze na rubu jednoga i drugog društva; drugim riječima, seoski odličnici istovremeno odvajaju i povezuju seljačko i globalno društvo; oni su razdjelnica na kojoj se dodiruju ta dva svijeta.

Premda je nagovijestio kraj seljaštva kakvoga je idealno-tipski opisao u svojim radovima, posebno u knjizi »Seljačka društva«, Mendras vjeruje da još uvijek postoji, uglavnom zapretani novim civilizacijskim slojevima, rudimenti stare ruralne strukture koju je historijskim, ekonomskim i demografskim istraživanjem moguće rekonstruirati i predočiti suvremenima. Naravno, postavlja se pitanje: čemu takvo istraživanje može poslužiti ako je izvjesno da se seljaštvo nepovratno gubi u labirintima današnjega globalnog društva. Mendras za takav intelektualni pothvat nalazi dva osnovna opravdanja. Prvo, na taj način možemo doći do korisnih pouka koje danas mogu poslužiti nerazvijenim zemljama Trećega svijeta, u kojima

seljaštvo još uvijek brojčano dominira. Te se zemlje suočavaju s pitanjem: kojim putem razvoja krenuti i što učiniti s tradicionalnim selom? Mendras drži da nerazvijene zemlje ne bi smjele ponavljati europske greške, prije svega onu koja je uzrokovala forsirano napuštanje sela i preseljavanje u grad. Upravo govoreći o ruralnom egzodusu, Mendras u intervjuu listu »Le Monde« (17. rujna 1977.) kaže: »Nema nikakve sumnje da su seljaci platili izvanredno visoku moralnu, psihičku i socijalnu, a nacija previsoku ekonomsku cijenu«. Drugi razlog zbog kojega treba istraživati stara seljačka društva jest kriza koju danas preživljava urbano-industrijska civilizacija. Mendras je uvjeren da bi neke vrijednosti tradicionalnoga seljačkog društva trebalo očuvati, pa i presaditi u današnje urbano društveno tkivo u kojemu prevladava individualizam, »usamljena gomila« i otuđenost. Prema tome, seljačka društva imaju neke vrijednosti koje mogu ponuditi suvremenom društvu i pomoći mu da opuštenije i solidarnije živi. U spomenutom intervjuu »Le Mondeu« Mendras kaže: »Zato se pogled gradskih stanovnika sve više okreće prema selu: jedno toplo mjesto gdje se zna živjeti zajedno – eto to je, čini se, slika sela u očima građanina. Mi smo u gradovima izgubili 'smisao zajedničkog življenja' (*savoir vivre ensemble*)«.

U potvrdu navedenih teza, Mendras ukazuje na mnoštvo znakova koji predskazuju obnovu lokalističke ideologije kao svojevrsnog antipoda urbanom gigantizmu, kompleksnosti i tjeskobi. U stvarnosti koja nas okružuje lako možemo pronaći čimbenike koji stimuliraju i olakšavaju okretanje gradskoga svijeta prema malim društvima. Sam tehnički progres omogućava disperziju stanovništva i revitalizaciju seoskih područja. Primjerice, informatički sustavi na distanci povezuju kako proizvodne jedinice tako i ljude, pa to smanjuje potrebu za koncentracijom u gradove. Danas se istodobno govori o globalizaciji i decentralizaciji, dvama procesima koji znače premještanje sredstava i moći odlučivanja, ranije koncentriranih u središtu države-nacije.

Na tim i sličnim premisama Mendras gradi svoju neorustikalnu utopiju. Ona podrazumijeva život u okviru relativno malenoga, ali dovoljno heterogenog društva, koje današnjem čovjeku pruža dostatne mogućnosti socijalnog i kulturnog izbora. Uputno je o tome citirati samoga Mendrasa: »Štoviše, možemo postaviti hipotezu da će narastajuća diferencijacija društva omogućiti veći stupanj slobode nego nekada između sistema vrijednosti i načina života, te da će isto tako sistem vrijednosti više utjecati na način života negoli sistem proizvodnje, i ta nas hipoteza, do kraja razvijena, dovodi do predviđanja da ćemo u budućnosti, ako to budemo željeli, moći živjeti kao seljaci, mada neće postojati ni seljačko društvo ni seljačka ekonomija. No, ne moramo ići tako daleko kako bismo utvrdili da neke 'vrline' seljaka mogu preživjeti civilizaciju i 'sistem' vrlina kojega su te vrline bile strukturni element. To se može dogoditi i u gradu i u selu, tako da možemo razmišljati o poseljačenju industrijskog i urbanog društva« (Budućnost seljačkih društava u industrijskom društvu).

Takvo maleno društvo neće biti nekadašnji, prostorom zarobljen i isključivo sebi okrenut, seoski kolektivitet. Naprotiv, to će maleno društvo s mnoštvom niti biti

povezano s globalnim društvom koje ga okružuje i natkriljuje, tako da će ono činiti jednu ćeliju njegova kompleksnog tkiva. Svejedno, može se reći da to maleno društvo ipak predstavlja tako potrebnu alternativu današnjem zastrašujućem, fragilnom gradskom načinu života.

Ovdje ćemo se još jednom osvrnuti na osebujnu Mendrasovu istraživačku metodu o kojoj on sam kaže: »Budući da sam odbacio 'klasičnu' ekonomiju, 'ortodoksni' marksizam, 'modernu' sociologiju i 'tradicionalnu' ruralnu sociologiju, koncentrirao sam se na promatranje činjenica i razmišljanje o onome što kažu seljaci. Istovremeno, dijalog sam tražio, s jedne strane s etnolozima i historičarima s kojima dijelim nastojanje za deskripcijom i zazor od teoretiziranja, a s druge strane s marksističkim ekonomistima koji istodobno dovode u pitanje dogmatski marksizam i ekonomsku ortodoksiju... Ja sam čitao studije historičara isto tako otvorenim očima kako gledam današnja sela« (»Seljačka društva ili borba klasa«). Zanimljivo je da se s Mendrasovom koncepcijom i metodom istraživanja seljačkih društava nije slagao njegov najbliži suradnik Marcel Jollivet, kao i neki drugi članovi njegove istraživačke grupe. Jollivet je zagovarao marksističku interpretaciju procesa koji su determinirali sudbinu seljaštva. (Odatle i potječe dihotomni naziv citiranog zbornika: seljačka društva – borba klasa, kojega je uredio M. Jollivet.) No to nimalo nije omelo njihovu suradnju u istraživanju sela. Na pitanje o neslaganju s najbližim suradnikom, u spomenutom intervjuu »Le Mondeu« Henri Mendras odgovara da je razlika između njih dvojice u tome što Jollivet, slijedeći marksistički pristup, smatra da nemilosrdni korač povijesti prelazi preko svakog sela, podvrgava ga dominantnim društvenim silama i uništava njegova autohtona obilježja. S druge strane, Mendras drži da je ipak ostalo nešto od staroga ruralnog svijeta, od nekadašnje njegove strukture i da, polazeći od toga, možemo govoriti o distinktivnim obilježjima današnjih ruralnih sredina. Neovisno o tim neslaganjima, Mendras je smatrao da je suradnja u njegovoj istraživačkoj grupi bila plodonosna, i on se zbog toga javno zahvaljuje svojim suradnicima. Sjajna lekcija iz demokratske kulture velikog barda sociologije sela!

Na kraju, s nekoliko riječi osvrnut ćemo se na utjecaj Henria Mendrasa na našu ruralnu sociologiju. Nas – istraživače u Odjelu za sociologiju sela Agrarnog instituta, početkom šezdesetih prvi je na Henria Mendrasa upozorio Zvonimir Baletić, prikazom njegove selektivne francuske ruralnosociološkijske bibliografije u prvom broju časopisa »Sociologija sela« ujesen 1963. godine. Nešto kasnije u Odjel su dospjela skripta s Mendrasovim predavanjima u Institutu političkih znanosti Sveučilišta u Parizu školske godine 1963./1964. Naslov im je bio »Ruralna sociologija« (*Sociologie rurale*). Skripta je preveo i stavio nam ih na raspolaganje profesor Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Stanko Pintarić (nasljednik poznatoga našeg ruraliste Rudolfa Bičanića na Katedri ekonomske politike), koji je tih godina studijski boravio u Parizu i slušao Mendrasova predavanja. Nešto kasnije, školske godine 1965./1966. te 1970./1971. autor ovoga priloga proveo je na poslijediplomskim studijama u Francuskoj, pa je imao priliku upoznati glavne radove Henria Mendrasa, posebno njegovu tipološkijsku metodu izučavanja ruralnih sredina. O tome je objavio i osvrt u časopisu »Sociologija sela« br. 10/1965. To Men-

drasovo istraživanje inspiriralo je naš projekt pod naslovom »Tipologija ruralnih sredina u Jugoslaviji«. Voditelj projekta bio je Stipe Šuvar, tadašnji šef Odjela za sociologiju sela, a na njemu su, pored nas iz Zagreba, surađivali Cvetko Kostić, Petar Marković, Matija Golob, Zdravko Mlinar, Stefan Kostovski i neki drugi vanjski suradnici. Pod tim je naslovom 1972. godine objavljen i zbornik metodologijskih rasprava, a u njemu je autor ovoga priloga obradio Mendrasov tipologijski pristup u proučavanju ruralnih sredina. Nažalost, započeto empirijsko istraživanje nije dovršeno. Nadalje, u »Sociologiji sela« br. 18/1967. objavljena je recenzija knjige H. Mendrasa »Kraj seljaka«. U našem su časopisu objavljena i tri Mendrasova članka: »Problemi ankete u selu«, »Budućnost seljačkih društava u industrijskom društvu« i »Seljačke vrijednosti«. Uz to je u zagrebačkom časopisu »Naše teme« 1984. godine objavljen njegov tekst »Seljačke bune i revolucije«. Godine 1986. u izdanju zagrebačkoga Globusa pojavio se hrvatski prijevod Mendrasove knjige »Seljačka društva« (pogovor i prijevod Vlado Puljiz). Konačno, prošle godine, u dogovoru s Radom Kalanjom, autor ovoga priloga predložio je izdavačkoj kući Media press prijevod i objavljivanje Mendrasove knjige »Europa Europljana: sociologija Zapadne Europe«. U vrijeme pisanja ove biobibliografije (početak veljače 2004.) prijevod je bio pri kraju, pa se tijekom 2004. godine može očekivati objavljivanje te knjige. Namjeravali smo Henria Mendrasa zamoliti da osobno napiše predgovor hrvatskom izdanju, ali nas je njegova smrt u tome pretekla.

Mendrasovi tekstovi sastavnica su literature na hrvatskim sveučilišnim studijima. Primjerice, knjiga »Seljačka društva« spada u obveznu literaturu na dodiplomskom studiju sociologije, a pet dijelova njegove knjige *Kraj seljaka* (Uvod; Zemlja, rad i vrijeme; Jedna inovacija: hibridni kukuruz; Zaključak: pogled u budućnost, te dodatak Problemi ankete u selu) u prijevodu na hrvatski jezik, Mirko Martić uvrstio je 1974. godine u zbornik odabranih radova stranih autora – »Sociologija sela i poljoprivrede« namijenjen polaznicima postdiplomskog studija iz ekonomike poljoprivrede na Poljoprivrednom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

Na kraju možemo reći da je Henri Mendras, vrstan poznavalac seljačkog društva i njegove povijesti na tlu Francuske, te osobito renomirani ekspert za probleme modernizacije ruralnih sredina, svojim impresivnim djelom inspirirao hrvatske sociologe sela, i to to kako u metodologijskom pogledu tako i svojim maestralnim analizama mehanizama, unutarnje logike i domašaja dalekosežnih promjena kojima su u drugoj polovici 20. stoljeća bile izložene tradicionalne ruralne sredine i seljačko stanovništvo industrijski razvijenih zemalja. Stoga smo njegovu smrt doživjeli i kao naš gubitak.

Radovi Henria Mendrasa objavljeni na hrvatskom jeziku

Knjige¹

1. Seljačka društva : elementi za jednu teoriju seljaštva / prijevod i predgovor Vlado Puljiz. – Zagreb : Globus, 1986, 310 str. – (Biblioteka Globusa)
2. Europa Europljana: sociologija Zapadne Europe. – Zagreb : Media press, 2004. (u pripremi)

Poglavlje u knjizi

1. Sociologija seoske sredine. – U: Georges Gurvitch (red.): *Sociologija* / prijevod Alka Škiljan i Vjera Svete. – Zagreb : Naprijed, 1966, sv. 1, str. 332-349.

Članci²

1. Problemi ankete u selu / prijevod Vlado Puljiz. – **Sociologija sela**, Zagreb, Vol. 7 (1969), br. 23/24, str. 41-52.
2. Budućnost seoskih društava u industrijskom društvu. – **Sociologija sela**, Zagreb, Vol. 16 (1978), br. 61/62, str. 121-132.
3. Seljačke vrijednosti. – **Sociologija sela**, Zagreb, Vol. 20 (1982), br. 77/78, str. 185-194.
4. Seljačke bune i revolucije / prijevod Vlado Puljiz. – **Naše teme**, Zagreb, Vol. 28 (1984), br. 4/5, str. 748-755.
5. Jedna inovacija: hibridni kukuruz / prijevod Nenad Fejić. – **Sociologija sela**, Zagreb, Vol. 41 (2003), br. 161 (3), str. ??-??.

Intervju

1. Individualizam: temelj Zapadne Europe / razgovor vodila Lise Mingasson; prijevod Vlado Puljiz. – **Sociologija sela**, Zagreb, Vol. 41 (2003), br. 161 (3), str. ??-??.

Prikazi

1. Bibliographie française : Bibliographie sélective sur la sociologie rurale, Paris, 1962. (Zvonimir Baletić). – **Sociologija sela**, Zagreb, Vol. 1 (1963), br. 1, str. 113-114.
2. La fin des paysans, Paris : Futuribles, S.E.D.E.I.S., 1967. (Vlado Puljiz). – **Sociologija sela**, Zagreb, Vol. 5 (1967), br. 18, str. 87-91.
3. Seljačka društva: elementi za jednu teoriju seljaštva, Zagreb, Globus, 1986. (Maja Štambuk). – **Sociologija sela**, Zagreb, Vol. 23 (1985), br. 87/90, str. 123-126.

Vlado Puljiz

Studijski centar socijalnog rada Pravnoga fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, Hrvatska

¹ Osim toga, u Crnoj je Gori prevedena i objavljena Mendrasova knjiga *Éléments de sociologie*, i to kao: Osnovi sociologije / prevela Milena Filipović. – Podgorica: CID Univerzitet Crne Gore, 2001. – 251 str. ; ilustr.

² Pregledom nisu obuhvaćeni prijevodi poglavlja iz Mendrasove knjige *Kraj seljaka* spomenuti u prethodnom tekstu, a objavljeni u zborniku priredenom za polaznike postdiplomskog studija iz ekonomike poljoprivrede, jer taj zbornik spada u tzv. sivu literaturu (umnožen je, odnosno šapirografiran). Riječ je o izdanju: Sociologija sela i poljoprivrede: zbornik odabranih radova stranih autora / urednik i autor popratnih tekstova Mirko Martić. – Zagreb: Poljoprivredni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1974.

Individualizam: temelj Zapadne Europe

Henri Mendras, Fondation nationale des Sciences politiques, Paris, France

U svojoj posljednjoj knjizi *Europa Europljana* Henri Mendras navodi četiri načela organizacije europske civilizacije: evandeoski i rimski individualizam, ideju nacije, kapitalizam i demokraciju, tj. vladavinu većine uz poštivanje prava manjine. Radi razumijevanja teme kojom se bavimo u ovom dosjeu («Individualizam i socijalna povezanost» – op. V. P.), činilo nam se oportunistički osvrnuti se na individualizam takav kakvoga poznajemo u našim modernim društvima, i to kroz prizmu kršćanske religije i rimskog prava.

Kako Vi uspostavljate vezu između Evandjelja, rimskog prava i individualizma?

U Evandelju svaki čovjek očekuje osobni spas od Stvoritelja. Dakle, postoji neposredna veza između Stvoritelja i njegova ljudskog stvora. Poziv »Moj Bože, moj Bože, zašto si me ostavio?« (Matej, 27,46) pokazuje očaj samoga čovjeka. U Evandelju nema mjesta društvu: ono se smatra lošim, ono je prepreka božanskom izboru.

Zapadnoeuropska je civilizacija jedina koja u svojoj koncepciji svijeta individu stavlja na prvo mjesto. Taj evandeoski princip je iznimka spram svih drugih religija i društava. U sociološkom motrištu, to je radikalna ideološka inovacija koju je uveo Krist. Drugi je korijen individualizma u rimskom pravu: ne postoji pravo koje bi bilo individualističkije, bilo da je riječ o osobama ili o dobrima. S druge strane, tvrdnja »Ništa ne može ostati nepodijeljeno« u načelu razara svaku obiteljsku zajedničku imovinu u korist individualne volje; rimsko pravo uspostavlja primat vlasnika nad stvari. Jedna stvar (pa tako i zemlja) ne može imati nego jednog vlasnika, dok islamsko pravo, na primjer, ne tretira vlasništvo kao individualno pravo. Tako pojedinac, shvaćen kao kamen-temelj vizije svijeta, jest koncepcija koja je suprotna većini civilizacija, u kojima je individua prije svega pripadnik grada kao kolektivite-ta. Čovjek nije dobar građanin ako nije član grada (cit^é) koji ima dobre zakone. Dakle, grupa je ta koja proizvodi identitet građanina. Evandeoski je princip u tolikoj mjeri suprotan svim povijesnim socijalnim strukturama da je imao mnoge teškoće dok se penetrirao u zapadna društva: on je bio suprotstavljen funkcioniranju društvenih struktura. Da budem malo paradoksalan i shematičan, reći ću da je individualizam trebao dva milenija da konačno osvoji zapadno društvo.

Zar Katolička crkva, pozivajući se na zajednicu vjernika, ne proturječi tom načelu?

Možemo konstatirati fantastičnu proturječnost između evandeoskog načela i Rimske crkve. Zahvaljujući zanimljivom inverznom kretanju, Rimska crkva afirmira da svako stvorenje ima potrebu posredovanja svećenika, kako se ne bi izgubilo, ut-

jećući tako da se izgubi bitan smisao evandeoske poruke i osuđujući, kao heretika, svakoga onoga tko se zalagao za temeljno načelo neposredne veze između stvorenja i Stvoritelja.

Jan Hus a potom i Martin Luther traže da mogu čitati riječ Božju u Bibliji, bez posredovanja svećenika, bez autoriteta na kojeg se treba referirati prilikom čitanja tekstova. Protestanti i katolička protureformacija slijedili su ovaj princip koji trijumfira protiv institucije. Što se tiče Katoličke crkve, može se reći da unutar nje izvorna evandeoska poruka uvijek ne prolazi. Kanonsko pravo do krajnosti razvija načelo individualizma iz Evanđelja, naročito u vezi sa sklapanjem braka. Potpuna sloboda izbora bračnog partnera u trenutku sklapanja braka može se, s gledišta obiteljske strukture, smatrati ludom. Obiteljski se kontinuitet ne može ostvariti osim ako roditelji ne odlučuju za svoju djecu. Tijekom dva milenija, ženidbe (udaje) organizirane su u interesu održanja roda. Dakle, načelo slobode u stvarnosti je penetriralo u društvo tek prije pola stoljeća.

Kako tumačite načelo »Ljubite jedan drugoga (bližnjega svoga)«? Nije li to u opoziciji s individualističkom koncepcijom društva?

Nikako. Bratstvo je temeljno načelo individualizma. Nije nužno ljubiti svoju braću i sestre ako se pripada istoj zajednici. Naprotiv, počam od trenutka kada se nađemo u individualističkom društvu, ljubiti bližnjega postaje ključno pravilo. Socijalna veza bratstva jest protuteža prvog načela. Sloboda i jednakost također ilustriraju individualističko načelo. Tko je slobodan ako nema slobodu da vlasti kaže – ne! Glasovanje je totalno individualan čin, ono je svojstvo potpuno slobodnog građanina: to je ideja prema kojoj nema ništa između građanina i države. Glasujući, građanin manifestira svoju volju koja postaje nacionalna volja: to je ekvivalent odnosa između stvorenja i Stvoritelja. Kada je postiglo suglasnost s evandeoskim načelom, francusko se društvo našlo u opoziciji s Rimskom crkvom. Tako je Rimski crkva tijekom dva stoljeća odbijala Francusku revoluciju i ljudska prava. U tradicionalnoj koncepciji Rimske crkve, pojedinac nema slobodu izbora religije, dok je u evandeoskoj koncepciji individua u direktnoj vezi sa Stvoriteljem, i ona može reći »ne«. Drugi vatikanski koncil priznao je ljudima religijsku slobodu pa je, dakle, dva stoljeća poslije 1789. prihvatio ljudska prava. Ideja većine proizlazi iz slobode i jednakosti građana. U samostanima na jugu Italije, tijekom prvih stoljeća kršćanstva, u epohi kada je izmišljeno pravilo većine, kome ćete dati vlast? Nitko ne može biti »bolji«, budući da su pred Stvoriteljem svi jednaki. Zato se i nameće pravilo većine. To je potpuno suprotno načelima upravljanja u tradicionalnim društvima unutar kojih poglavar (šef) izražava neizraženu opću volju naroda i u kojima je on despot koji se nameće silom.

Vi u svome djelu suprotstavljate primat individue ili primat grupe, i to u sferi političkog legitimiteta od Zapadne do Istočne Europe. Međutim, oslanjaju li se različite zapadnoeuropske zemlje na evandeoski individualizam?

Svaka civilizacija stvara svoju formu individualizma. Anglosaksonski individualizam je ekstremn, budući da otac nije obavezan potomstvu predati nasljedstvo; to

je kompenzirano ugovorom između pojedinaca – džentlmenkim sporazumom («gentlemen agreement»). U Njemačkoj uvijek postoji sloboda da se napusti grupa, da se osvoji neovisnost, ali postoji i rizik da zbog toga budete kažnjeni. U Italiji, od dana kada utemelji obitelj, pojedinac živi samo za obiteljski interes koji je temelj »sustava klijentelizma«, a koji završava u Mafiji (unaprijed tako uspostavljaajući zaštitu u zamjenu za određene usluge).

Međutim, ako ćemo biti rigorozni, treba voditi računa ne o originalnosti svake nacije nego o karakteristikama regija.

Je li u Francuskoj individualizam limitiran konstituiranjem socijalne države?

Socijalna država je provedba političke filozofije 18. stoljeća na socijalnom planu. Individua (socijalni osiguranik) izravno je vezan za socijalne institucije. Moguće je zamisliti da se društvo utemelji na obiteljskom načelu: glava obitelji (srodničke grupe) odgovoran je za upravljanje unutarnjim obiteljskim poslovima. Socijalna država uzrokuje dijeljenje obitelji. Od trenutka kada odgovornost za bolest više nije obiteljska nego državna, obitelj, u širokom značenju, gubi svoju ulogu. Socijalna država jedan je od elemenata trijumfa evandeoskog individualizma.

Kako Vi vidite budućnost individualizma?

Individualizam nastavlja svoje napredovanje. Ipak treba reći da individualizam ne vodi u samoću. Upravo suprotno, on traži socijabilnost, pa čak i zajednicu. Modern individualist nije egoist kao tradicionalni čovjek: obiteljske veze funkcioniraju, asocijacije cvjetaju, susjedski se život aktivira i sve aktivnosti više nisu zatvorene u određeni teritorij, baš zahvaljujući sredstvima komuniciranja.

Individualizam zahtijeva razvoj višestrukih društvenih veza, ali uslijed gubitka institucionalnog okvira, vezivanja ili disocijanje (odvajanje) u odnosu na vrijednosti, on se manifestira u funkciji personalnih potreba ili emocionalnih stanja. Time se može objasniti uspjeh velikih manifestacija masa na poziv pape ili nekoga drugoga karizmatiskog vođe, ili pak umnožavanje nestabilnih malih grupa.

Razgovor vodila Lise Mingasson

S francuskog preveo Vlado Puljiz